

МЕСИНГОВА ЕЛИПСОВИДНА КУТИЯ С УКРАСА И НАДПИСИ НА АРАБИЦА, ИНКРУСТИРАНИ ОТ ЗЛАТО И СРЕБРО ОТ КОЛЕКЦИЯТА НА НАЦИОНАЛНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ

Катерина Венедикова

В османско време били употребявани различен вид кутии и прибори, в които се поставяли средствата за писане. **Дивитът** (араб.) например представлявал портативна мастилница (хокка) и писалка/перо (калем). Той бил около една педя дълъг и около два пръста широк и се състоял от калемлик (кутия за моливи и писалки/пера) и от мюреккеплик (кутия за мастилница или мастилници). Такъв комплект за писане обикновено се носел в пояса (Bingül. 1. 101-102; ТБР 2009, 355). Друг, но непреносим **комплект за писане** (йазъ такъмъ) включвал пет мастилници за черно, синьо, турско синьо, червено и рубиненочервено мастило, кутийка за фин пясък за попиване на мастилото (рихдан), кутийка за гъбичка (сюнгерлик) и мъничко ибриче за вода. Те се поставяли в специално предназначена за целта тепсия, чиито краища били изящно украсени със сребро. Ако към споменатите осем части се добавели украсена/орнаментирана позлатена ножица, острилка от слонова кост или черупка на костенурка (макта) и средство за подостряне и оформяне на перото (калемтраш), изработено от майстор, получавал се превъзходен комплект за писане (Bingül. 2, 115-116). Друг вид кутия за средства за писане се нарича **калемдан** или **калемлик**. В нея се поставяли и съхранявали средствата за писане (калем) и средствата за подостряне (калемтраш). С арабската по произход дума **калем** може да се назовават тръстиково перо за писане, гъше перо за писане, писалка и молив. А смисълът на арабско-персийската дума **калемтраш** включва мъничко ножче, употребявано за подостряне и оформяне на перото, обикновено тръстиково, както и уред за подостряне на моливи (Parlartır 2012, 826; ПРС II 1983, 274). Според някои автори калемданите се правели

от абанос и от слонова кост, но и от лакирано дърво. Прочути били одринските лакирани кутии с историческа стойност, които били майсторски изработени и върху тях имало изписани двустийшия. Истинските шедьоври били облицовани със седеф или украсени със седеф. Те се правели чрез сложна инкрустация, като конусообразни малки седефчета се поставяли едно в друго, а по цялата повърхност на капака се намествали скъпоценни камъни като изумруди и рубини (Bingöl I. 141).

В НАИМ в София под номер п 1503 и инв. № 809 се съхранява **месингова кутия с елипсовидна форма на основите** (горна и долна). Този предмет е от колекцията от метални предмети в НАИМ с украси и надписи на арабица (Венедикова 2013, 229). Някои от тези образци бяха представени за първи път на изложбата „Непоказани богатства“, състояла се от май до октомври 2007 г. в залите на НАИМ в София (ИНБ 2007). По-късно една част от тях бяха включени в постоянната експозиция на музея. Други и данни за някои по-интересни предмети бяха публикувани (Венедикова 2012, 185-205; Венедикова 2013, 229-241; Венедикова 2020, 449-475; Venedikova 2016, 166-167).

Проучвала съм елипсовидната кутия на място за пръв път на 13.XII.2007 г. и след това още няколко пъти. Елипсата има дълж. 31.4 см, шир. 6.5 см и вис. 6.4 см. Предметът е тежък. По инвентарни данни „кутията е бронзова с № 809. Местонамиране: Кюстендил,? от В. Лекарски, купен. Постъпил в музея на 13.VII.1909 г. Размери: дълж. 31,5 см; вис. 6,8 см; шир. 6,7 см“. При почистване реставраторите установиха, че кутията е месингова (**Табло LXXX. 1**). Благодаря на Бисера Томова, която ми предостави някои данни за паметника.

Кутията е с капак, който се отваря. От задната широка (дълга) страна капакът е на панти (**Табло LXXX. 2**). Отвън по задната странична стена има растителна и геометрична украса, отляво, отдясно и отпред – също. На дъното отвън също има релефна украса от растителни и геометрични орнаменти. (**Табло LXXXI. 3**) Повечето орнаменти на дъното са вместени в окръжност. Забелязват се 6-листни розети, ограничени от окръжност, цветове на роза, ромб с дъговидни стени, преплитачи се окръжности. Върху горния капак отвън в центъра е изработена релефна розета, изпълнена с плетеници. (**Табло LXXXI. 4**). На равни разстояния от нея са разположени два надписа в шестоъгълни полета. Шестоъгълниците са образувани всеки от по две дълги успоредни една на друга линии; късите стени вляво и вдясно образуват почти прав ъгъл, заоблени са отгоре и отдолу дъговидно и в средата се заострят във форма на голяма скоба. Краищата на горната основа – елипса включват широк бордюр с елипсовидна форма, декориран с медалиони, изпълнени с цветя и геометрични форми. Украсите

в бордюра напомнят класическите форми на стила руми (Demiriz 1979, 98: 1e, 1f) и опростените форми на същия стил (Demiriz 1979, 99: 2a, 2b, 2c, 2d, 2f). Мотивите руми, палмети и лотос, които се срещат върху изследвания тук калемдан, са регистрирани от Йълдъз Демиряз върху паметници от 1308/1309 г. до 1506/1507 г. (Demiriz 1979, 54-61). Но те могат да се видят и върху образци от втората половина на XVI век, представени от Сами Гюнер и Метин Съозен (Sözen, Güner 1988, 18, 19, 21, 22, 158, 159, 161, 166, 167). Вътре в рамките на бордюра се вместили двата надписа и релефната розета, като пространството между вътрешната линия на бордюра и надписите и розетата е изпълнено с украса. Украса има на места между буквите и в полетата на надписите. По определение на Катя Меламед, „цялата повърхност отвън е украсена с инкрустирани от злато и сребро арабески, а турският надпис на горната основа е инкрустиран от злато“.

Отново К. Меламед в непубликуван опис отбелязва, че „отвътре кутията е обложена с метален лист“. При изследване листът се оказва месингов, по думите на реставраторите от НАИМ. На горната елипсовидна основа на кутията отвътре има три медалиона с растителна украса и между тях – два надписа на арабица. Средният медалион е по-голям и има форма близка до правоъгълник. Вляво и вдясно от него са двата медалиона с надписи с форма близка до шестоъгълник, чиито дълги успоредни стени са успоредни на късите страни на средния медалион. (**Табло LXXX. 2**). Във всеки от надписите основата на буквите е към средния медалион, а горната им част е обърната към съответния красен медалион вляво и вдясно. Крайните медалиони са ограничени отгоре, отдолу и от външната страна според формата на елипсата. От вътрешната страна страните им са успоредни на дългите страни на медалионите с надписи, но горе и долу са заострени в посока към надписите. И трите медалиона са изпълнени с релефна растителна украса. Растителна и геометрична декорация има и върху външната страна на долната основа на елипсата. Елементи на украса има и около някои букви в надписите.

При детайлното проучване на паметника много ми помогнаха и прекрасните снимки, направени от Красимир Георгиев и Бисера Томова, на които изказвам признателност.

Четиринадесетте надписа отвън и отвътре върху горния капак на калемдана предавам тук с разчетен и изписан текст на печатна арабица, в транскрипция на латиница, с превод на български език и коментар. В изследването използвам транскрипция на основата на съвременните турска и българска азбуки, със следните допълнителни знаци: дължина на гласните: $\bar{a}$, $\bar{i}$, $\bar{u}$; те – t , t ; тъ – $\dot{t}$, t ; се – $\underline{s}$, $\underline{c}$; син – s , c ; сад – $\underline{s}$, $\underline{c}$; ха – $\underline{h}$, $\underline{x}$; хъ – $\underline{h}$, $\underline{x}$; хе – $\underline{h}$, $\underline{x}$; зел – $\underline{z}$,

з ; зе – z , з ; зад / дад – ʒ / ɖ з / д ; зъ – ž , з ; ‘айън – ‘ ; гайън – ğ ; қаф – ʧ , ʧ ; қяф/ кеф – k , к , g , г ; хемзе – ’ ; елиф-и максуре – а.

Десен надпис на горния капак отвън

Десният надпис върху горния капак е разположен в релефна шестоъгълна рамка, чиито къси странични стени са леко заоблени горе и долу и в средата заострени, наподобяващи голяма скоба. Релефните букви са с широки очертания, закръглени, еднакво дебели. Отвесните букви са дълги и някои от тях имат байрачета горе надясно. Букви и буквосъчетания са преплетени едно в друго и едно над друго на два и три етажа. Като че ли няма знаци за вокализиране, но може би някои от тях се заместват от украси над и между буквите в някои думи (**Табло LXXXI. 5**). Езикът е турцизиран арабски.

Текстът гласи:

عز المولا يا السلطان الاعلى

‘Azze [a]l Mevlā, yā [a]ssultānu [a]l ā‘del [!]

Да се слави (Да се свети) Господ Бог[,] о най-справедливи (много справедливи) султане[!]

Над айън от първата дума ‘Azze има **растителна украса**, която наподобява знака за удвояване на зе – шедде. Точката на зе може би е преди айън, а опашката ѝ е дъговидно завита и в крайчето е отвесно нагоре, а над нея са изписани елиф, лям и мим от следващата дума [a]l Mevlā, като главичката на мим не е запълнена, вав е в долната част на реда, а късите лям и елиф, с байрачета горе надясно, са над него, в горната половина на реда. Двете точки за ъе са разположени косо, а двете очертания на буквите ъе и елиф за думата уā са над опашката на вав. Основите на следващите 6 букви елиф, лям, син, лям, тъ и елиф от [a]ssultānu са на ниво долната част на реда. Над син има **украса – цвете**, наподобяваща шедде. Последната буква нун е над син, лям и тъ, в горната половина на реда и пресича лям. Може би в растителната украса вътре в дясната част на нун е вместена точката му, а над лявата му част е разположено едно замме, което вокализира нун с гласна у. Между първия лям и втория елиф от думата [a]l ā‘del и над айън има **по едно красиво лаленце** и те заместват вокализацията с фетха. Крайният лям от същата дума е над дал и вътре в лям`а една елипсовидно-капковидна форма замества сюкуна. Надписът е изработен много красиво и включва особености на стиловете несих и сюлюс. В текста му всички думи са арабски, само междуметието уā – о, ей – не се показва от всички автори като арабско. То се среща и в арабски, и в турски. Глаголната форма ‘Azze също е арабска. Думите [a]ssultānu и [a]l ā‘del са свързани помежду си в арабски тип изафет.

Левият надпис на горния капак отвън

Левият надпис отвън на горния капак на елипсовидната кутия също е разположен в релефен шестоъгълник, еднакъв по форма с десния. И в този надпис буквите, с основи към дългата отваряща се стена на горната основа (капака), са с широки очертания, закръглени и еднакво плътни. И тук някои отвесни букви имат горе байрачета надясно. Букви и буквосъчетания са преплетени едно в друго и едно над друго на две-три нива (**Табло LXXXI. 6**).

عز الاكرم مالك رقاب الامم سلطان

‘Azze [a]l ekrem Mālikriḳābu [a]l ümem Sultān [!]

Да се слави най-благородният (най-драгоценният) султан – неограничен властелин (абсолютен монарх) на народите [!]

И в предишния надпис, и в този първата дума ‘Azze е изписана с по-дребни букви. И тук над айън от ‘Azze има украса – може би цвете. Първият елиф от [a]l ekrem пресича зе от ‘Azze, а лям и елиф, с байрачета горе надясно, са над същото зе. Отвесната част на кяф е наклонена, опашката на ре е завита в края отвесно нагоре, главичката на мим е горе, между лям и елиф, после мим минава над елифа и под горната част на кяф, а опашката му също завива отвесно нагоре. Мим и елиф от Mālik са по-напред, над ре, а лям и кяф – вляво от тях, долу, на нивото на реда. Ре, каф, елиф и началото на бе от riḳāb са над дъговидната част на кяф, като точките на каф са ромбовидни, а точка за бе не се забелязва. Над буквата бе са вместени елиф, лям, елиф и първият мим от al ümem, като между лям и елиф горе има **едно лаленце**. Син от Sultān, със зъбчета, е на ниво средата на реда, над двете букви мим от ümem и над нея има **едно красиво цвете**. Лям и началото на тъ са над крайния мим от ümem. Крайният нун е вдигнат над тъ, минава под отвесната му част и пресича долната част на елифа.

В предишния надпис крайчето на опашката на зе от ‘Azze е завито отвесно нагоре, а в този – крайчето на опашките на крайните букви мим в ekrem и ümem също се издигат отвесно нагоре. Тази особеност за ре и зе се забелязва при писмата несих и сюлюс, а за мим – при сюлюс и иджазет (Ergin 1962, 100, 104, 105, 106). В следващия трети надпис крайчето на буквите хе и вав се издигат отвесно, а в четвъртия на ре (сюлюс).

В този надпис всичките шест думи са арабски по произход. Имената Mālikriḳābu и [a]l ümem са свързани в арабски тип изафет. От ежедневно използваните от османитите у нас арабски, османотурски и персийски речници изразът Mālikriḳāb и Māliku(o)-riḳāb се среща и е пояснен само в някои персийски речници като

„неограничен властелин, абсолютен монарх, самодържец“ (ПБР 2009, 1008; ПРС II 1983, 443, 444).

От текста и на двата надписа, анализирани по-горе, се разбира, че са предназначени за най-високопоставена личност, но не е назовано името на управляващия по времето на изработване на надписа султан.

Централният медалион отвън върху горния капак между двата надписа е ограничен от окръжност, образувана от плитки позлатени дъги, отворени навътре. В тази рамка е вместена плетеница от по-малки окръжности и във всяка има разнообразна украса. (**Табло LXXXI. 4**). Различават се форми, наподобяващи трилистна детелина, сърце, полумесец, цветя и листа. В центъра е оформен квадрат, чиито златни стени са дъги, отворени навън. От средата на всеки две срещуположни дъги излизат навътре две позлатени прави линии, които се пресичат под прав ъгъл в самия център.

От вътрешната страна на капака в средата е разположен голям сложен медалион. Той е вместен в правоъгълник, чиито дълги стени са успоредни на дългите страни на кутията, а краищата на късите му страни са завити дъговидно навън към медалионите с надписи вляво и вдясно. В правоъгълника е моделиран ромбоид, ограничен от широка вълнообразна лента. Вляво и вдясно рамката в левия и десния ъгъл на ромбоида е свързана с рамката, ограничаваща правоъгълника горе и долу с по една дъгичка, отворена навътре, а между дъгичките е вместен по един цвят. Пространството между рамката на ромбоида и границите на правоъгълника е изпълнено с растителна и геометрична украса. (**Табло LXXXII. 7**). От външната страна на горния и долния ъгъл на ромбоида има по един **лотосов цвят**. По един цвят на лотос има и от вътрешната страна на същите ъгли. В центъра на ромбоида има малък квадрат и около него разперените листа на четири цвята образуват втори по-голям квадрат. Пространството между стените на втория квадрат и рамката на ромбоида е изпълнено с цветна украса, представляваща усложнени форми на стила руми (Срв. Demiriz 1979, 101; 4e, 4f, 4g).

Лотосовият цвят е представен у нас най-ярко в короните на два метални байрака-жезли, запазени в тюрбетата (гробниците) на Ахад баба в момчилградското село Постник – Теке и на Ямур (Ягмур) баба в крумовградското с. Дъждовник. Байраците се състоят от метална дръжка от тесен кух пресечен конус, който се нахлузва на по-дълга дървена дръжка. Нагоре металната дръжка е свързана с метална крушовидна рамка, изпълнена с надписи на арабица. Тясната част на крушовидната форма прелива в метална корона с форма на цвят на лотос. Такива байраци се използвали при религиозни церемонии и процесии, шествия (Венедикова 2009, 400-401, табла XLII-1,2,3; XLIII-3, 4; XLIV-1, 2).

Класическите форми на стила руми, усложнените форми на същия стил и елементи на бордюр от палмети в стил руми могат да

се виждат и върху един публикуван бронзов съд, съхраняван в НАИМ под номера оп. 811, п. 1962 и 3687 т. Той представлява относително плитък широчък съд с издуто дъно и издути стени, с прекрасна релефна украса в стил руми, разположена в хоризонтален широк пояс върху страничната стена. Сред украсата се намират водоравно 6 релефни надписчета в 6 елипсовидни полета (Венедикова 2012, 94, 96, 97, табла XXXII.2; XXXIII.1, 2, 3; XXXIV.1, 2, 3). Направените съпоставки насочват авторката към датиране на съда от XIV-XVI в.

Двата крайни медалиона отвътре на капака на кутията, от татък надписите, горе и долу следват предната и задната стена на капака, а в краищата вляво и вдясно следват формата на елипсата и са заоблени. От вътрешната страна, към всеки от надписите, всеки медалион е ограничен от по две къси странички, успоредни на дългите страни на медалионите с надписи, които горе и долу завиват дъговидно. В средата между всеки две къси странички няма ограничителна линия и мястото е запълнено от по един хоризонтално разположен лотосов цвят. По един такъв цвят има и в срещуположната част на всеки медалион, в дъговидната му страна вляво и вдясно. Вътре във всеки медалион с вълнообразни ограничителни линии е оформен по един ромбоид. (**Табло LXXX. 2**). Вътре във всеки от двата ромбоида цветната украса следва класическите и опростените форми на стила руми. Вътре в центъра на всеки ромбоид е очертан по един квадрат, разделен на четири квадратчета от две пресичащи се линии. Пространството около четирите страни на всеки ромбоид, от татък вълнообразната лента, е запълнено от растителна украса, състояща се от стебълца, листа и цветове.

Богата растителна и геометрична украса, включваща голям брой лотосови цветове, декорации в стил руми и 10 надписа, е характерна и за съхраняван в НАИМ голям широк бронзов съд с инкрустирани със сребро украси и надписи на арабско писмо, с издуто дъно, инв. № 3269, оп. 23, п. 746. Направените досега съпоставки и наблюдения върху палеографските особености и декорацията насочват към датиране на изследвания съд във време през XV в. и до към третата четвърт на XVI в. (Венедикова 2020, 449-475; Venedikova 2016, 166-167). И в надписите върху този съд между буквите са вместили релефни растителни украси. И в изследваните тук четири надписа върху горния капак на калемдана – два отвън и два отвътре – между буквите са вместили цветчета и листенца.

Първи надпис отвътре на горния капак

С основа на буквите към централния медалион и вляво от стената с пантите се намира в рамка **първият надпис отвътре на капака** (**Табло LXXXII. 8**), който гласи:

لصاحبه السعادت و اللامه

Liṣāḥibihi assa'ādet ve allāme

За собственика ѝ [на кутията] щастие и хармония (мир, съгласие).

Приемам, че втората благопожелателна дума с арабския определителен член allāme е производна от трета порода на арабския глагол в I порода la'ama (превързвам, поправям, изправям), която има форма lā'ama и значения съответствам, благоприятствам, подходящ съм, хармонирам, помирявам, както и със смисъла на производната li'm (мн. ч. alām) – мир, съгласие, единение, единодушие (Баранов 1976, 709).

В Liṣāḥibihi основите на буквите лям, сад и елиф са долу на нивото на реда. Над сад има дебела полегата фетха. Над фетхата са изписани буквите ха, бе, чиято **точка е кръгла**, и хе. Опашката на хе пресича елифа и крайчето ѝ се издига отвесно нагоре. Над вав – ve са изписани началният елиф и следващият го лям от allāme, мим е над опашката на втория лям, а хе се издига нагоре и под остър ъгъл се спуска като права къса линийка наляво. В assa'ādet отвесните букви елиф, лям и вторият елиф заемат цялата височина на реда. Син е със зъбчета и над него има шедде. Айън е заоблено триъгълниче, характерно за сюлюс. Над син и айън са разположени последните две букви от думата – дал и хе/те, чиито **точки са ромбовидни**. Над дал има **цвят**. Вав – ve – със запълнена главичка е в долната част на реда и крайчето на опашката му е завито вертикално нагоре. До него, също долу наляво има отворена наляво дебела елипса или полукръгче. Над главичката на вав са късите елиф и лям от арабския определителен член al, а над полумесеца – лям и елиф от lāme. Едрият мим, със запълнена главичка, е над опашката на лям, а хе се издига нагоре и под остър ъгъл се спуска като права къса линийка наляво. Прави впечатление, че в този надпис има и кръгла диакритична точка, и ромбовидни точки.

И в този надпис петте думи са арабски по произход. В израза Liṣāḥibihi се среща арабският предлог li- за и арабското слято притежателно местоимение – hi, употребявани и в османотурски език.

Втори надпис на капака отвътре

Вторият надпис от вътрешната страна на капака на кутията и четвъртият от всички надписи също е обърнат с основата на буквите към големия централен медалион и е разположен вляво от стената с пантите. Намира се в писмено поле, оградено от правоъгълна релефна рамка, чиито ъгли вляво и вдясно са заоблени и всеки две дългички продължават в средата заострено, във вид на голяма скоба, отворена навътре. Между релефните букви има някои релефни диакритични знаци, растителни и геометрични орнаменти. (**Табло LXXXII. 9**). Той гласи:

و طول العمر ما حب با حمامه

Ve tūl al 'ōmr mā ḥub bā ḥamāme

И дълъг живот в (сред) обич (любов, привързаност) с близък (интимен) другар (*или* с прелестна жена, с гълъбница).

Буквите са еднакво плътни и заоблени. Вертикалните части на някои високи букви – тъ, елиф и лям – горе надясно имат байрачета. Вав от Ve е вокализиран с дебела наклонена фетха. Тъ от tūl започва над вав и е огласен със замме. Под Ve tūl има вълнообразна релефна украса. Елиф, лям и айън от al 'ōmr са разположени в и над предходния лям от tūl. Айън, с незапълнена главичка, има форма на заоблено триъгълниче, с украса **релефно листенце** над него. Мим е със запълнена главичка и над него има тъгълче. Крайчето на опашката на ре е завито вертикално нагоре. Над ре на втори етаж е изписана mā, мим отново е със запълнена главичка, а над айън и ре от ōmr на трети етаж под горната рамка се намира ḥub, като бе пресича елифа от предходната дума mā и елифа от следващата го bā. Над ха от ḥamāme има дебела наклонена фетха, а под ха – украса. Мим е със запълнена елипсовидна главичка, а крайното хе се издига нагоре, спуска се надолу и отново нагоре с форма, характерна за сюлюс. Под мим има дъговидни украси, а над него – плътна дебела фетха и дъговидна украса.

Ако обърнем внимание на последната арабска дума в четвъртия надпис, ще установим, че в арабски език формата за мъжки род ḥamām се използва като събирателно име за гълъби, а тази за женски род ḥamāme – за гълъб и гълъбница (Баранов 1976, 193). Съвременният автор Исмаил Парлатър пояснява ḥamām като гълъб, сив гълъб, а ḥamāme в женски род – като гълъб, гълъбница, но и като „точно средата на гърдите“ (Parlatir 2012, 570). Редхаус, който съставя речника си през XIX в., отбелязва, че думата ḥamāme не се употребява в говоримия език. Означава сив гълъб, както и прелестна, красива, прекрасна жена (Redhouse 1968, 442). Тя се среща по-често в поезията.

В този надпис единствено думата bā – с, заедно с – е персийска. Останалите пет са арабски.

Върху двата надписа на турцизиран арабски език от вътрешната страна на капака на изследвания тук калемдан се четат четири благопожелания за собственика му. Подобни благопожелания се изписват и върху други ценни предмети, за да носят на високопоставения им притежател щастие и успех.

Така например бронзово огледало № 1943 (с неизвестно местонамиране около 1960 г.) било притежание на Донския музей от 1901 г. Било намерено в дюнните пясъци в юрта на с. Нижнекудринское, I Донски окръг, на **дясната страна на р. Северски Донец** (на юг от Харков и на север от Азовско море). **Диам. 14 см.** В центъра на

лицевата му страна има ушенце, наложено върху шестлистна розета – пластинка, обкръжено от зрънчест кръг (окръжност от перли). Навън следва пръстен, в който са изобразени четири животни, две от които могат да се определят като заек и планински козел, а около тях има растителна и геометрична украса. Навън следва зрънчест кръг (наниз перли) и след него – пръстеновидно писмено поле с релефен куфически надпис на арабица, което е отделено с жлебче от силно изпъкналия край. **Липсват знаци за вокализиране**, затова изтъкнатата авторка, публикувала надписа, приема, че може да има **колебание при определянето на някои думи** (Крачковская 1960, 357-359). При това върху този предмет е запазен пълният текст на надписа, докато върху бронзово огледало от Калиакра можем да видим запазен по-малко от една четвърт от текста на арабица. (Венедикова, под печ.) Надписът от Северски Донец се състои от **12 пожелания към анонимния собственик**, които в превод от арабски и руски гласят:

„Благословение и щастие и радост и благополучие и мир и възвисяване и здраве и поддръжка и укрепяване [на положението] и победа и благоприятност (и честност, правдивост, правилност, бел. К. В.) и продължителност [на живота] на собственика му [.]“

„Barakatu ua yaman(u) ua surūr ua salāmat(u) ua ‘uluvv ua ‘āfiyatu ua ta‘uyūd ua taḫdīr ua naṣr ua istiḫāmatu ua baḫā li šāḥibihi [.]“

Ерудираната авторка предлага различия в четенето поне в две от благопожеланията – деветото и десетото и то при запазен цял текст. Вера Крачковская счита, че украсата върху предмета напомня иранските кахли от XIII век. Тя прави пълен палеографски анализ и в крайна сметка стига до заключението, че **огледало № 1943 по орнаментация се приближава към художествените изделия на Иран** и, независимо от особеностите на писмото, би могло да бъде датирано от XII век (Крачковская 1960, 360).

Изследваният тук калемдан е от по-късно време и сходството му с огледалото е единствено в характера на благопожеланията. С надписа от НАИМ е общ изразът li šāḥibihi – на собственика му. Върху огледалото благопожеланието baḫā – продължителност [на живота] – е изразено с друга дума, в сравнение с благопожеланието върху изследвания тук калемдан – ṭūl al ‘ōmr – дълъг живот.

Засега не разполагам с издание или образец на друг калемдан с надписи и изписана дата. Публикуваните образци вероятно са датирани по форма и украса. В Съкровищницата на Музея Топкапъ сарай в Истанбул се съхранява златна кутия за пера и писалки с **елипсовидни горна и долна основи от втората половина на XVI век**. Цялата горна елипсовидна основа – капак и страничните стени

на кутийката са инкрустирани с хризолитени плочки и декорирани с рубини и диаманти (Sözen, Güner 1988, 280-281). За съжаление авторите не дават сведения за размерите на кутията, нито за надписи вътре в нея, не поясняват и датировката. Надписи няма и отвън върху горния капак. (**Табло LXXXIII. 10**). Но по форма и изящна изработка тя прилича на изследвания по-горе калемдан, съхраняван в НАИМ от 1909 г.

Друг автор, М. Угур Дерман отбелязва, че калемите – перата за писане – са се пазели в прости, обикновени (саде) или в майсторски, художествено изработени (санатлъ) кутии. Той представя още един калемдан (калемлик), чиято кутия също има **елипсовидни горна и долна основи**, но размерите ѝ са по-големи от описаните и представените по-горе. Дължината на такива калемдани обикновено била 30-40 см и в тях се побирали най-дългите тръстикови пера. За разлика от изящната месингова кутия в НАИМ с височина 6.4 см и ширина 6.5 см, те били високи около 10 см, а широки – около 15 см. В някои от тях от лявата страна имало една или две мастилници, потънали в дървото. Били на два етажа, като горният бил дълбок няколко сантиметра и, като се изтегел с дръжка или верижка, под него се появявал долният етаж. И двете отделения служели за съхраняване на пера и други уреди и средства за писане. Дори хартия, завита на руло, можела да се побере там (Derman 2001, 246-247). Авторът дава снимка на един такъв калемдан на два етажа, украсен със скъпоценни камъни, съхраняван в Музея Топкапъ сарай в Истанбул под инв № 2/22, но не съобщава нищо за датирането му. И в този образец затварянето на кутията с капак е с панти (**Табло LXXXIII. 11**). И елипсовидните калемдани, и тези с форма на правоъгълна призма имали капак. Става ясно, че освен изброените е имало и друг вид кутии за пера и писмени принадлежности, с изпъкнали капаци с форма на пресечена пирамида. Наричали ги **калемдани с форма на сандъче**. Един такъв образец отново от съкровищницата на Музея Топкапъ сарай ни представят Метин Съозен и Сами Гюнер, като определят, че и това сандъче е от втората половина на XVI в. (**Табло LXXXIII. 12**). То е в хризолит, инкрустирано с рубини и диаманти и също няма надписи. Няма и данни за размери. (Sözen, Güner 1988, 281). Дерман пояснява, че повечето кутии били дървени, но имало и такива, изработени със слонова кост, седеф или черупка на костенурка. Изработвали десените върху тях, като употребявали златисти и привлекателни цветове, а отгоре ги лакирали. Тогава ги наричали лакирани или **едирнекяри** (изработени в Одрин).

От всички образци на калемдани, които открих досега, **единствено този от Археологическия музей в София има надписи**. Откриването на още обосновано датирани елипсовидни метални

калемдани, както и на елипсовидни метални кутии за пера и моливи с надписи би помогнало за по-категорично датиране и на изследвания по-горе калемдан от НАИМ. За сега единственият датиран паралел е от втората половина на XVI в.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Баранов 1976:** Х. К. Баранов. Арабско-русский словарь. Москва, 1976.
- Венедикова 2009:** К. Венедикова. Байракът с надписи от момчилградското село Постник – Теке. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 5, 2009, 377-410.
- Венедикова 2012:** К. Венедикова. За надписите върху камък и метал от Археологическия музей в София. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 8, 2012, 185-205.
- Венедикова 2013:** К. Венедикова. Бронзова купичка с инкрустирани украси и надписи. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 9, 2013, 229-241.
- Венедикова 2020:** К. Венедикова. Бронзов съд с надписи, посветени на Маликитския клон на сунизма и на Мевлевийския орден. – Годишник на Националния археологически музей, XIV, 2020 посветен на проф. Ив. Венедиков 449-475.
- Венедикова (под печ.):** К. Венедикова. Фрагмент от бронзово огледало с част от надпис на арабица, открит в Калиакра.
- ИНБ 2007:** Изложба Непоказани богатства. НАИМ. София. Май-октомври 2007. (Диплянка.)
- Крачковская 1960:** В. А. Крачковская. О бронзовых зеркалах Донского музея. – Исследования по истории культуры народов Востока. Сборник в честь академика И. А. Орбели. Москва-Ленинград, 1960, 356-360.
- ПБР 2009:** Персийско-български речник. София, 2009.
- ПРС I 1983:** Персидско-русский словарь. Том I. Москва, 1983.
- ПРС II 1983:** Персидско-русский словарь. Том II. Москва, 1983.
- ТБР 2009:** Академичен турско-български речник. София, 2009.
- ТРС 1977:** Турецко-русский словарь. Москва, 1977.
- Bingül I:** Nurettin Rüştü Bingül. Eski Eserler Ansiklopedisi. I. Cilt. (Tercüman. 1001 Temel Eser, 94) (б. г. м. и.)
- Bingül II:** Nurettin Rüştü Bingül. Eski Eserler Ansiklopedisi. II. Cilt. (Tercüman. 1001 Temel Eser, 95) (б. г. м. и.)
- Demiriz 1979:** Yıldız Demiriz. Osmanlı Mimarisinde Süsleme. I. Erken Devir (1300-1453). İstanbul, 1979.
- Derman 2001:** M. Uğur Derman. Kalem. – Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24. cilt. İstanbul, 2001, 245-247.
- Ergin 1962:** Muharrem Ergin. Osmanlıca Dersleri. İstanbul, 1962.
- Parlatır 2012:** İsmail Parlatır. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara, 2012.
- Redhouse 1968:** Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1968.
- Sözen, Güner 1988:** Arts in the age of Sinan. Text by Metin Sözen. Photographed by Sami Güner. 1988.
- Venedikova 2016:** K. Venedikova. Liturgische Gerät. 100. Kessel. – In: National Archäologisches Museum Kataloge. Band III. Glanz des Ostens – Christliche Kunst aus Bulgarien. Sofia, 2016, 166-167.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло LXXX. 1. Елипсовидната кутия, гледана отгоре.

Табло LXXX. 2. Кутията, гледана отвътре, свързана с капака на панти.

Табло LXXXI. 3. Украсата върху външната долна основа.

Табло LXXXI. 4. Розетата на горния капак отвън, между двата надписа.

Табло LXXXI. 5. Десен надпис на горния капак отвън, посветен на Господ и най-справедливия султан.

Табло LXXXI. 6. Левият надпис отвън на горния капак на елипсовидната кутия в чест на най-благородния султан.

Табло LXXXII. 7. Централният медалион от вътрешната страна на капака на кутията.

Табло LXXXII. 8. Надпис с пожелание за щастие на капака отвътре.

Табло LXXXII. 9. Втори надпис на капака отвътре с пожелание за дълъг живот.

Табло LXXXIII. 10. Златна кутия за пера и писалки от Музея Топкапъ сарай в Истанбул от втората половина на XVI век.

Табло LXXXIII. 11. Калемдан с елипсовидни основи, на два етажа, украсен със скъпоценни камъни в Музея Топкапъ сарай (по М.У. Дерман 2001).

Табло LXXXIII. 12. Хризолитено сандъче, инкрустирано с рубини и диаманти, от втората половина на XVI в. (по Съозен, Гюнер 1988, 281).

**BRASS ELLIPTICAL BOX WITH DECORATION
AND INSCRIPTIONS IN ARABIC, INLAID WITH GOLD
AND SILVER FROM THE COLLECTION OF NATIONAL
ARCHAEOLOGICAL MUSEUM**

Katerina VENEDIKOVA

(Summary)

The work discusses a brass kalemдан – a box for feathers and pencils with elliptical upper and lower bases, decorated with rich floral and geometric patterns and four inscriptions in Turkized Arabic, inlaid with gold and silver. The author presents a description of the object and the decorations on it. She also examines the inscriptions, illustrating them with facsimiles and applying a read text in Arabic and Latin, translation into Bulgarian and paleographic and linguistic analysis. Two of the inscriptions on the outside of the box include glorifying God and praising the fairest and noblest sultan, without mentioning the name of any particular sultan. The two texts on the inside of the box express good wishes to the owner of the box. Like most early inscriptions on metal objects, the four analyzed ones do not include a date. The author quotes two published similar kalemdans without inscriptions, with elliptical lower and upper bases, richly decorated with precious stones, one of them dating to the second half of the 16th c.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12